

Цимбала І. З.,
аспірант кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПОНЯТТЯ СВОБОДИ ПРАЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

CONCEPT OF FREEDOM OF LABOUR UNDER UKRAINIAN LEGISLATION

Статтю присвячено аналізу поняття та змісту свободи праці у трудовому праві України. Проаналізовано сферу дії принципу свободи праці та підкреслено його міжгалузевий характер. Розглянуто ряд наукових поглядів на розуміння свободи праці та її співвідношення з іншими суміжними поняттями. З'ясовано, що в умовах ринкових відносин свобода праці може реалізовуватись людиною в різних формах. Сформовано пропозицію щодо подальшого закріплення свободи праці у Трудовому кодексі України.

Ключові слова: *свобода, свобода праці, свобода трудового договору, право на працю, свобода укладення трудового договору.*

Статья посвящена анализу содержания свободы труда в трудовом праве Украины. Проанализирована сфера действия принципа свободы труда и подчеркнут его межотраслевой характер. Рассмотрен ряд научных взглядов на понимание свободы труда и его соотношение с другими смежными понятиями. Установлено, что в условиях рыночных отношений свобода труда может реализовываться человеком в различных формах. Сформировано предложение по дальнейшему закреплению свободы труда в Трудовом кодексе Украины.

Ключевые слова: *свобода, свобода труда, свобода трудового договора, право на труд, свобода заключения трудового договора.*

This article analyzes the content of freedom of labor in labor law Ukrainian. Analyzed the scope of freedom of labor and underlined its interdisciplinary nature. This article examines number of scientific views on the understanding of the meaning of freedom of labor and its relationship with other related concepts. It is shown that in actual market conditions freedom of labor can be realized by person in various ways. Author formed proposal to further consolidate the freedom of labor in the Labor Code of Ukraine.

Key words: *freedom, freedom of labour, freedom of employment contract, right to work, freedom of signing employment contract.*

Постановка проблеми. Дослідження свободи праці та її відображення в законодавчих нормах, що регулюють питання праці не втрачає актуальності з огляду на суспільні перетворення в умовах нестабільної економіки та реформування трудового законодавства України. Свобода праці є тим відправним пунктом, зміст якого визначатиме загальний характер правового регулювання відносин праці. Значення свободи праці обґрунтовується й тим, що воно є передумовою реалізації ряду прав, скористатись якими може будь-яка особа в умовах праці, а також є об'єктивною умовою для влаштування життя людини в цивілізованому суспільстві.

Чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) поняття «свободи праці» не містить. Автори ж Проекту Трудового кодексу України, зареєстрованого за № 1658 від 27.12.2014 р. (далі – Проект), що був прийнятий за основу в першому читанні, вирішили піти іншим шляхом та у ст. 2 Проекту визначили основні принципи правового регулювання трудових відносин, серед яких виділили й свободу праці. Варто також особливу увагу звернути на те, що у п. 3 ч. 5 ст. 5 Проекту встановлено, що трудове законодавство не застосовується в разі, якщо фізична особа виконує роботу за цивільно-правовим договором. Тобто, якщо чинне трудове законодавство не дає, станом на даний час, однозначної відповіді щодо сфери (меж) дії свободи праці, то Проект трактує його як таку, що притаманна виключно трудовим відносинам. Поряд з цим, така ініціатива авто-

рів Проекту не ставить крапку у вирішенні даного питання, адже свобода праці може розглядатись не лише у сфері відносин, що регулюються трудових правом, але й у цивільних та адміністративних правовідносинах у силу можливості людини реалізувати своє право на працю як на підставі трудового договору (контракту), так і цивільно-правових договорів, проходити державну службу або ж бути самозайнятою особою. З огляду на це, серед науковців відсутня єдність у питанні віднесення свободи праці виключно до сфери трудового права, доцільності виокремлення у трудовому праві принципів свободи трудового договору, свободи сторін трудового договору, свободи вибору професії, місця й роду занять та ряду інших. Дана обставина свідчить про актуальність подальшого дослідження суті свободи праці з урахуванням поступових змін у її розумінні та законодавчому закріпленні тенденцій у правовому регулюванні трудових відносин.

Ступінь розробленості проблеми. З-поміж досліджень, предметом яких було з'ясування змісту свободи праці та вирішення пов'язаної з цим проблематики, слід особливу увагу звернути на праці, авторами яких були П.Д. Пилипенко [1, с. 4–5], О.І. Процевський [2, с. 101–106], С.М. Прилипка [3, с. 102–110], О.М. Ярошенко, В.В. Хромей [4, с. 30–34], В.В. Жернаков [5, 89–95], О.Я. Лаврів [6, 55–61]. З'ясуванням співвідношення свободи праці та права на працю займались також учені зарубіжних країн: Л.Ю. Бугров, В.І. Анішина, Ю.Г. Попонов, І.Г. Мали-

шок, Т.А. Истомина. Дослідженням свободи сторін трудового договору присвятили свої роботи Т.В. Руских [7, с. 87], О.О. Коваленко. Питання змісту та співвідношення свободи праці з суміжними категоріями були предметом розгляду в багатьох працях, проте, з огляду на реформування трудового законодавства та на розвиток ринкових відносин, станом на даний час, науковцями не вироблено однозначної позиції щодо розуміння змісту свободи праці, її співвідношення із суміжними категоріями, не з'ясовано галузеву або міжгалузеву належність даного поняття.

Серед цілей, досягненню яких сприяє дана стаття, слід виділити з'ясування змісту свободи праці та окреслення кола суспільних відносин, на які вона поширюється; комплексний аналіз співвідношення понять права на працю, свободи праці, свободи трудового договору та ін.; дослідження законодавчого регламентування свободи праці в Україні.

Викладення основного матеріалу. Конституція України (з наступними змінами й доповненнями) (далі – Конституція 1996 р.), проголошуючи свободу політичної діяльності (ст. 15), свободу пересування (ст. 33), свободу думки й слова (ст. 34), свободу світогляду на віросповідання (ст. 35), свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), оминає питання свободи праці. Водночас таке поняття є одним з основоположних у теорії трудового права, адже визначає можливість кожної людини обирати між зайнятістю або незайнятістю, формою реалізації права на працю, свободи у процесі праці.

Варто звернути увагу на те, що якщо формального закріплення свободи праці в законодавчих нормах не знаходимо, то стосовно ж закріплення права на працю ситуація відмінна, а саме – ст. 43 Конституції України передбачено право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Проте, право на працю в такому розумінні, що відображено у ст. 43 Конституції України, як суб'єктивне юридичне право існувати не може, оскільки держава об'єктивно не може забезпечити роботою абсолютно всіх, а може лише надати всім рівну можливість в отриманні такої роботи (і створити умови для реалізації такого права). Сама категорія суб'єктивного права людини передбачає можливість особи пред'явити до відповідного суб'єкта (у даному випадку – держави) вимогу з виконання кореспондуючого йому обов'язку. Саме тому, закріплена Конституцією 1996 р., вищезгадана норма фактично відображає не право на працю, а свободу праці, що є первинною по відношенню до виникнення відповідного права.

Перш ніж визначити зміст поняття свободи праці, варто дослідити значення більш загального поняття – свободи. На думку О. Пунди, свобода – це можливість прояву з боку суб'єкта своєї волі на ґрунті усвідомлення законів розвитку природи й суспільства; свобода – це здатність людини діяти у відповідності до власних цілей та інтересів, спираю-

чись на пізнання об'єктивної необхідності [8, с. 12], а тому свобода може проявлятися також і в бездіяльності.

Розмежовуючи поняття «свобода» та «право», А. Головистікова та Д. Дмитрієв віднайшли в них схожі та відмінні характеристики. Схожість відображена через правову можливість. Відмінність проявляється в тому, що права свідчать про можливість отримання певних благ, а свободи – про можливість уникнути обмежень з боку держави. Слід погодитись з авторами, що таке розмежування має практичне значення, адже якщо держава закріпила в законі право, то вона бере на себе відповідальність за його забезпечення. У випадку надання суб'єктам свободи, держава бере на себе контрольні функції, щоб індивід не міг використати цю свободу на шкоду іншим особам і самій державі [9, с. 235].

Погоджуємось із визначенням Л.В. Ярмол та С. Вандьо, які прийшли до висновку, що свобода – це природний стан людини, за якого вона чинить певні діяння (дію або бездіяльність) відповідно до своєї волі, бажання та внутрішнього переконання [10, с. 254].

Уявлення про свободу праці змінювались як у наукових колах, так і в законодавстві з урахуванням змін, що мали місце в суспільстві. У літературі радянського періоду свобода праці означала заборону експлуатації працівника [11, с. 44]. Такий науковий підхід був фактично відображенням тогочасного законодавства. Так Конституція Радянської України 1919 р., Конституція УРСР 1929 р., Конституція УРСР 1937 р. визначали працю обов'язком і справою честі кожного, здатного до праці громадянина, а тому підстав вважати, що, станом на момент чинності відповідних актів, існувала свобода праці в розумінні вільної можливості людини вирішувати питання своєї зайнятості – немає.

Підтвердженням такого висновку може слугувати закріплення у Постанові ЦК КП і Ради Міністрів УРСР від 10.03.1970 р. № 138 обов'язок виконкомів місцевих рад депутатів трудящих виявляти осіб, що ухилялись від суспільно корисної праці з їх подальшим примусовим працевлаштуванням, а самих осіб, які не працювали, вважали такими, що ведуть паразитичних спосіб життя.

Варто звернути увагу, що ще до прийняття пострадянських Конституцій, Л.Ю. Бугров стверджував, що особі належить право вибору між зайнятістю та незайнятістю [12, с. 27], тобто підтверджував необхідність проголошення свободи праці в її сучасному розумінні. Більше того, автор вважав, що свобода праці має міжгалузевий характер, тобто поширює свою дію не лише на сферу трудових праввідносин. На переконання Л.Ю. Бугрова, поняття свободи праці включає в себе низку більш вузьких понять, а саме: свободу трудового договору, свободу створення трудових колективів, свободу членства у профспілках тощо. Таким чином, у розумінні автора, свобода праці в юридичному аспекті є нічим іншим, як сукупністю юридичних форм, що виражають міру свободи в суспільних відносинах з приводу праці та

включає як принципи, декларації, інші види норм права, так і напрацьовані в результаті правозастосування положення.

Ураховуючи вищеописані наукові позиції та приписи чинного законодавства України, свободу праці можемо розуміти у двох взаємопов'язаних аспектах: негативному (відсутність примусу до праці) та позитивному (наявність можливості вільного розпорядження своїми можливостями до праці, тобто добровільно й самостійно вирішувати питання своєї діяльності).

Виходячи з такого розуміння, вважаємо, що свобода праці стосується не лише сфери трудових правовідносин, але й відносин праці, заснованих на підставі цивільно-правових договорів, при проходженні державної служби та ін. Тобто, дане поняття має міжгалузевий характер.

Здійснивши аналіз досліджуваного поняття в контексті співвідношення із суміжними категоріями, К.Л. Томашевський виділяє три основні підходи до вирішення питання співвідношення свободи праці та свободи трудового договору, вказуючи, що одні автори проводять між ними відмінність, другі об'єднують їх в єдину категорію свободи праці, а треті взагалі не розглядають свободу праці як юридичну категорію, а лише як категорію соціально-економічну, елемент організації праці.

Автор дійшов висновку, що свобода праці не є всеохоплюючою категорією стосовно будь-якої свободи у трудовому праві, а є окремим, проте тісно пов'язаним зі свободою трудового договору, явищем. В обґрунтування такої позиції було покладено те, що, з одного боку, свобода праці пронизує норми, які регулюють не тільки трудові правовідносини, засновані на трудовому договорі, але й на індивідуальну трудову діяльність у межах підприємництва або за цивільно-правовими договорами; з іншого боку, свобода праці стосується тільки працівника або іншої особи, а принцип свободи трудового договору передбачає свободу волевиявлення працівника та роботодавця. Найтісніший зв'язок між свободою праці та свободою трудового договору, на думку К.Л. Томашевського, проявляється в забезпеченні у сфері праці можливості працівникам здійснювати вільний вибір. Тому, з урахуванням відмінної близькості згаданих понять, автор вважав правильним їх спільний розгляд [13, с. 89].

Досліджуючи питання свободи праці, науковці, в якості галузевого відображення свободи праці у трудових правовідносинах, вводять у науковий обіг такі поняття, як свобода трудового договору та свобода укладення трудового договору.

Д.Ю. Шапсугов вважає, що свобода праці у сфері трудового права проявляється перш за все в договірному характері праці та відображається в галузевому принципі свободи трудового договору, який, у свою чергу, виступає правовою формою свободи праці. Принцип свободи праці доповнюється принципом свободи трудового договору й конкретизується ним [14, с. 68]. Вважаємо, що свободу праці у сфері трудового права не варто обмежувати лише свободою трудового договору, оскільки трудовий договір є під-

ставою виникнення індивідуально-трудова відносин, при цьому трудові правовідносини включають у себе, зокрема, і колективно-трудова правовідносини, яким також властива свобода (наприклад, на законодавчому рівні не передбачено обов'язковості укладення колективного договору, із чого можна зробити висновок, що суб'єкти вільні у вирішенні питання необхідності укладення такого договору).

На думку О.Я. Лаврів, свобода укладення трудового договору є важливим проявом принципу свободи праці, оскільки конструкція трудового договору, в якому спілкуються працівник і роботодавець як суб'єкти трудового права, свідчить про їх свободу та добровільний вибір один одного, про виникнення трудових правовідносин на основі угоди сторін. Працівник і роботодавець, як сторони трудового договору, вільні у виборі один одного. Сторони трудового договору не можуть його укласти всупереч волі однієї зі сторін. Таким чином, конкретні форми застосування праці будь-якого працівника визначаються волею, вільним волевиявленням самого працівника, а також роботодавця. Адже свобода волі – це можливість реального вибору, вона визначає й обмежує свободу людини конкретними варіантами поведінки [15, с. 57].

Протилежної думки притримується С.П. Маврін, який заперечує існування принципу свободи трудового договору, виходячи з того, що свобода договору є складовою частиною змісту цивільного права та не закріплена у трудовому законодавстві [16, с. 46]. Поряд з цим вважаємо, що заперечення існування принципу свободи трудового договору на основі відсутності нормативного закріплення не може бути обґрунтованим. У сучасних умовах правового регулювання відносин праці, існування свободи праці не може залежати від її формального закріплення в законодавчих актах, оскільки соціальний характер даного поняття свідчить про його невід'ємність від людини та процесу її діяльності.

Поряд з цим, слід зауважити, що свобода праці у відносинах, які засновані на трудовому договорі (контракті), не може бути обмежена лише свободою трудового договору або свободою сторін в укладенні трудового договору.

У контексті розвитку ринкових відносин, про свободу праці доцільно говорити як про категорію, до змісту якої слід включати наступні правомочності: свободу у виборі зайнятості або незайнятості; свободу у виборі професії та роду занять; свободу при укладенні трудового договору (право працівника відмовитись від укладення трудового договору, право працівника та роботодавця визначати у трудовому договорі умови на розсуд сторін (з урахуванням приписів законодавства), свободу під час дії трудового договору (наприклад, право працівника відмовитись від виконання роботи, не обумовленої трудовим договором), свободу у припиненні трудових правовідносин (наприклад, право працівника у визначеному законом порядку розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, та, водночас, право залишитися на роботі, якщо протягом двох тижнів бажання працівника змінилося).

Таким чином, проведене в межах даної статті дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Приписи чинного законодавства України формально не закріплюють поняття свободи праці, проте ст. 43 Конституції 1996 р. у силу свого змістовного наповнення фактично відображає не право на працю, а свободу праці, яка є первинною по відношенню до виникнення відповідного права.

2. Не залишається сумніву, що свобода праці має розглядатися як один з найголовніших та найцінніших правових принципів, який поширює свою дію не лише на трудові правовідносини, але й на відносини праці за цивільно-правовими договорами, при проходженні державної служби та ін. Тобто, свобода праці має міжгалузевий характер та пов'язана з іншими свободами, проте не рівнозначна їм, та повинна розглядатися як основа інших відповідних прав та свобод людини у сфері праці.

3. У силу відсутності законодавчого визначення свободи праці, у науці трудового права сформовано декілька позицій: свобода праці охоплює всі права у відносинах праці; свобода праці не є всеохоплюючою за своїм змістом, а тому повинна розглядатися поряд із категорією трудового договору; свобода праці відображається у свободі трудового договору (свободі укладення трудового договору). На нашу думку, свобода праці є широким поняттям, яке, навіть у розрізі трудових правовідносин, включає в себе ряд інших свобод, що існують на різних етапах таких відносин.

4. У контексті реформування трудового законодавства, вважається за доцільне у Трудовому кодексі України зробити акцент на свободі праці саме як на міжгалузевому принципі та розкрити його зміст у розрізі прав та свобод, що характерні саме для трудових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про право на працю, звільнення, безробіття: поради юриста / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук ; за ред. проф. П.Д. Пилипенка – К. : ІнЮре, 2009. – 48 с.
2. Процевський О. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України / О. Процевський ; Право України. – 1999. – № 6. – С. 101–106.
3. Прилипко С.М. Право на працю в системі прав людини / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко ; Право України. – 2014. – № 6. – С. 102–110.
4. Хромей В. Свобода праці як важлива гарантія конституційного права на працю / В. Хромей ; Национальний юридический журнал: теория и практика. – 2016. – № 1/2(17). – С. 30–34.
5. Жернаков В.В. Свобода труда и запрещение принудительного труда в современном трудовом праве / В.В. Жернаков ; Вестник Пермского университета. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 3(21). – С. 89–95.
6. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в Трудовому законодавстві України / О.Я. Лаврів ; Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 46. – С. 55–61.
7. Русских Т.В. О свободе сторон трудового договора / Т.В. Русских ; Трудовое право. – 2010. – № 12. – С. 85–91.
8. Пунда О.О. Право на свободу: [монографія] / О.О. Пунда – Х. : Евріка, 2006. – 284 с.
9. Головистикова А.Н. Проблемы теории государства и права: [учебник] / А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев – М.: Эксмо, 2005. – 623 с.
10. Ярмол Л.В. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом / Л.В. Ярмол, С. Вандьо ; Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 825. – С. 252–257.
11. Александров Н.Г. Советское трудовое право / Н.Г. Александров – М.: Изд-во Госюриздат, 1954. – 383 с.
12. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России / Л.Ю. Бугров – Пермь : Изд-во Перм. ун-та; Информационно-правовое агентство ИНПЭА, 1992. – 236 с.
13. Томашевский, К.Л. Очерки трудового права (История, философия, проблемы систем и источников) / К.Л. Томашевский; науч. ред. О.С. Курылева – Минск : «Изд. центр БГУ», 2009. – 335 с.
14. Шапсугов Д.Ю. Теория права и государства : [учебное пособие по курсу теории права и государства] / Д.Ю. Шапсугов – Ростов н/Д., 2001. – Ч. II. – 196 с.
15. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в Трудовому законодавстві України / О.Я. Лаврів ; Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 46. – С. 55–61.
16. Маврин С.П. Трудовое право в решениях Конституционного Суда Российской Федерации / С.П. Маврин ; Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 46–51.